

VAN İLİNDE AĞIT YAKAN KADINLAR VE AĞITLARIN SOSYAL / PSİKOLOJİK YÖNLERİ

Women Chanting Elegies In The Province Of Van And Social/Psychological
Aspects Of Elegies

Songül ÇAKMAK *

Öz: İnsanoğlu var olduğundan bu yana, ortak değerlerini ve ölüm karşısındaki çaresizliğini, dile getirdiği şiirlerle ve türkülerle ifade etmiş, kendini ve çevresinde bulunanları teskin etmeye çalışmıştır. Yaşadığımız topraklarda ağıt geleneği oldukça uzun bir geçmişe dayanıyor. Özellikle kadınlar tarafından, Anadolu'nun farklı bölgelerinde söylenen çok sayıda ağıt olduğunu biliyoruz. Genellikle bir kaybın ya da katlanılması güç bir acının ardından söylenen ağıtlarımız, acıların birlikte dindirilmesinde en tesirli ilaçtır. Çalışma bölgesinde ağıt yakan kadınların nitelikleri ve ağıtların açık ve kapalı işlevleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ağıtlar, icra çerçevesi ve bağlamında yapılmış olup, kayıt altına alınan ve daha sonra metne aktarılan şiirlerin, hikayesiyle birlikte, sosyolojik ve psikolojik alt yapısı irdelenerek açıklanmıştır. Ağıtların, sosyo/psikolojik işlevleri, söylem analizi yöntemiyle örnek ağıtlar üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, ağıt yakan kadınlar, ağıt, sosyal psikolojik işlev, söylem analizi.

Abstract: Human beings, since their genesis, have articulated their common values and desperation in the face of death through poems and ballads they have sounded, and have tried to soothe the pain of themselves and other people surrounding them. In the lands ve live in, tradition of elegies is based on a long history. We know that there are many elegies chanted, especially by women, in various regions of Anatolia. Our elegies, which are chanted especially after a loss or an unbearable pain, are the most effective remedies to relieve pain together. Qualities of women chanting

Makale Gönderim:
16.04.2016
Kabul Tarihi:
10.05.2016

* Yüzüncüyıl Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuvarı, Öğretim Görevlisi VAN/Turkey
songulcakmak21@gmail.com

elegies in the field of study and explicit and implicit functions of elegies have been tried to be determined. Elegies are explained by examining sociological and psychological structure, along with stories of poems that are made in the framework and context of performance, recorded and translated into text later on. Socio-psychological functions of elegies are assessed by the method of discourse analysis through exemplary elegies.

Keywords: *Van, women chanting elegies, elegy, social psychological function, discourse analysis.*

; sources; adaptation; interaction; culture; education; language; assimilation.

GİRİŞ

Ağıt'ın kelime karşılığı "ağlama" olarak ifade edilmektedir. Türk toplumunda ağlamanın tek meşru sayıldığı zaman olağanüstü felaketlerin, ayrılıkların, en önemlisi de ölümlerin olduğu zamanlardır. Ve ağlamanın tek yakıştırıldığı varlık da kadındır. Hatta toplumumuzda 'erkek çocuk' bile ağlağında "kadın gibi ağlama"denir. Kadın, analık vasfı taşıdığından daha duygusal ve merhameti daha güçlü bir kişi olmasına karşın, olağanüstü durumlar yaşadığında duygu durumu, fiziksel ve psikolojik yapısını çok değiştirebilmektedir. Kadın, herhangi bir olağanüstü olay karşısında ölüm/ayrılık/yoksulluk gibi, içinde biriktirdiği tüm acıyı ve öfkeyi ağıtların arasına sıkıştırıp, sesini adeta yırtarcasına isyanını duyurmayı her yüzyılda başarabilmiştir.

Yaşar Kemal, ağıtlarda duyguları yumuşak bir biçimde ifade edip boyun eğen, başkaldırmayan, oluruna bırakan, rıza gösteren, "başa gelen çekilir" gibi duyguları belirten ağıtların az olduğunu, ağıtların çoğunlukla şiddet, öfke, isyan ve biraz da yakınma, sonsuz acı içerdğini belirtmektedir.

Kadın, çevresinde yadigarından ağlayıp haykırdığı ağıt törenlerinde (hatta ne kadar çok feryat/figan ederse o kadar sosyal kabul gördüğü), inanç ve tutumları sayesinde psikolojik olarak inanılmaz bir rahatlama yaşadığını belirtmektedir. İnançsız bir insanın psikolojik varlığı düşünülemez, zira bu insan devamlılığı olmayan bir varlık demektir (Krech 1980: 181). Bu yüzden ağıt törenleri, fiziksel ve psikolojik olarak rahatlamanın sosyal alanları olarak değerlendirilirken, İnanç ve tutumlar ile birlikte kültürel coğrafyanın yapısı da söz konusu ağıtı şekillendirmektedir. İnsanların oluşturduğu kültür, toplumsal etkileşimlerin sonucunda ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Halk kültüründeki ağıt, bu kültür oluşumunun en başından beri insanlıkla birlikte geliştiği bir türüdür. İçinde bulunduğu toplumun kültüründen ve inanç yapısından etkilenecek şekilde şekillenen ağıtlar; gelişmesine imkân sağlayan sosyal zemin aracılığıyla kimi zaman sözlü ve doğrudan iletişimden daha etkili bir sağaltım sağlamıştır. Sosyal psikolojinin ağıtları nasıl değerlendirdiği, icra çerçevesindeki performansın, sosyal algı üzerindeki etkisi incelenerek belirlenebilir. Bu hareket ve söylemlerin sosyal algı üzerindeki tesiri, ağıt yakıcılar tarafından psiko/sosyal farklı aktarımını, beden hareketlerindeki devinimde farketmek mümkündür. Bireyin toplumsal beklentileri karşılama benlik için yetkin ve bütünleşmiş bir deneyim olduğunu; bu tip davranışların zorlama olarak algılanmaktansa güdüsel olarak tatmin edici olduğunu gösterir (Kağıtçıbaşı 2010: 134).

Bu hareketlerin çevresel koşullardaki müzik-dışı etkenleri, ağıdı algılamızda ve ondan etkilenme düzeylerinde değişiklikler ortaya çıkarabilmektedir (Günay 2011: 86).

Sosyal algı dediğimiz bu değişkenler, ağıt/ağıtçı üzerinden değerlendirileceğinden, söz konusu kavramları belirlemek gerekmektedir.

Sosyal algı konusu birbiriyle ilişkili üç süreç olarak ele alınabilir: a) İnsanların

kendi ve başkalarının davranışlarını gözlemleyerek davranış nedenlerini düşünüp yorumlamaları ve b) bu yorumlar sonucu davranışta bulunan kişilerin, kişilik özelliklerine ilişkin kararlar vermeleri, c) bu özelliklerin tümü üzerinden kişilere ilişkin genel izlenimler edinmeleri, olarak belirlenebilir. Bu süreçler ortamdaki, algılayanın kişiliğinden ve algılayan-algılanan ilişkisinden etkilenir (Hortaçsu, 2012: 107). Kültürel dışavurumların baskın olduğu yerlerde, insanlar, eylemleri, duygulanımları ve ilişkileri, kuşaktan kuşağa iletilmekte olan kültürel modellerce saptanan sosyal gruplar vasıtasıyla yaşarlar (Güleç 2002: 17).

Sözlü kültür ortamları, hayata dair tecrübeleri, belleği pekiştirecek şekilde akla yerleştirir. İnsanoğlunun başından geçen olaylar, olayların belleğimizde tuttuğu yer, belirli bir düşünce içinde somutlaşır.

Düşünce içinde her kelime ve her kelimeye yüklenen anlam, deneyimlerden kaynaklanan verileri işlemenin değişmez bir yolu olarak karşımıza çıkar. Bu durum ise deneyim ve irdelemenin zihinsel anlamda düzenlenişini belirler. Ağızdan çıkan her kelime, sadece sözel bağlam içinde var olmakla kalmaz. Söylenen söz, her zaman insan gövdesini harekete geçirmede ve insanın var oluş durumunu değiştirmede bir etkiye sahiptir. Sırf seslendirmenin ötesinde beden hareketleri, kaza eseri ya da sözlü iletişim anında uydurulan bir hareket değil, doğal ve hatta kaçınılmaz unsurlar olarak durur. Özellikle sözlü anlatımda, halk önünde yapılan konuşmalarda mum gibi durmanın bile başlı başına etkili bir hareket olduğunu vurgulamak gerekir (Ong 2003: 51-86).

Sözlü Kültür Ortamında Ağıt'ın Nitelikleri

Ağıtların ilk örnekleri İslamiyet öncesi dönemdeki sagulardır. İslamiyet öncesi dönemdeki sagu ve koşukların, Ozan, Baksı, Şaman ve Kam adı verilen ve günümüzde Âşık olarak adlandırılan profesyonel sagucular tarafından söylendiği bilinmektedir. Bu sagucular, cenaze törenlerine gelerek ücret veya hediye karşılığında ölenlerin arkasına sagular dizdikleri bilinmektedir (bkz. Eski Türklerde Yaşam: Göçebelik İnanç Ölüm Gelenekleri Töre Budun). Sagucular, ölenlerin hayattayken yaptıkları kahramanlıkları, başarıları, iyilikleri, cömertlikleri dile getiren manzumeler oluşturuyorlar; ölenlerin arkasından duydukları üzüntüleri aktaran manzumeler söylüyorlardı. Bu sözcük, İslami dönemde değişime uğrayarak, sagu yerine ağıt şeklini almıştır. Türkiye’de ve Türkiye dışındaki Türk topluluklarında ağıt sözcüğünün eş anlamlısı olarak çeşitli ifadeler kullanılmaktadır. Anadolu’da en yaygın olarak kullanılan ifade “ağıt”tır. Bunu yanı sıra Anadolu’da ağıt için “ağat, ağut, ağı, avut, deme, deyiş, deyişet, lâvik, şîn, şivan, mersiye vb.”, ağıtçı için ise; “ağcı, ağlayıcı, âşıkbaşı, bayatıcı, sağıcı, sağucu, sazlıyan” gibi adlar kullanılmaktadır (Görkem 2001: 16-18).

İslamiyet öncesi görülen ritüel, Van’ın Muradiye ilçesinin Karahan köyünde de

benzer biçimde görülmektedir. Bu köyde bir ay yas tutulur. Ölenin erkek yakınları bir ay boyunca traş olmazlar ve kadınlar, giysilerinin tümünü ters giyer, yüzlerini tırnaklarıyla çizerler, başlarına da kara yazma bağlarlar; hatta yüzlerine is süren kadınlar da vardır (Parmaksız 2010: 52). İkel dönem ritlerine benzer ağıt törenleri, Türkiye'nin kırsal bazı bölgelerinde hala görülebilmektedir. Sosyal dayanışmanın ve paylaşımın daha etkin olduğu bu ortamlarda söyleyiciler, aktaracaklarını özenle seçip, ortamın enerjisini olumlu yönde değiştirmeye çabalarlar.

Ağıtların İcra Biçimi

İcra da ilk göze çarpan nitelik, anlatıda kesinliğin, kararlılığın ve mantık düzeninin olmamasıdır. Ağıt metninin en kusursuz örneklerinde dahi, anlatılan olayla ilgili bir bilgi edinilmelidir. Bilgi edinebilmek için, ağıtı söyleyen kişinin ağıtın hikayesini anlatması gerekir. Ancak bu şekilde ağıtta geçen olayları bir zaman ve yere oturtmak mümkündür. Bentler, bir kişili, iki kişili veya çok kişili bir konuşmanın bölümleridir. Ağıt metnini tek bir ağıtçının söylediği durumlarda bile sözler, sırasıyla ve özelliğine göre, kendisi orada bulunamayan erkek, kadın ve kadınların ağzından söylenir. Her konuşturulan kişiye bir veya daha fazla bent ayrılmıştır. Ağıt yapan kişi, temsil ettiği kişileri o bentlerde konuşturur. Söyleyiş, geçmişi bugüne getirerek onu anlatmada özel bir yöntem kullanabilir ve o zaman ağıtçı anlatımı etkili kılmak amacıyla ölünün ağzından konuşur. Ağıtın icra şekli de zaman dışı bir anlatımdır. Çünkü ağıtta, geçmiş ve bugün içiçe girmiştir. Bu durum, yaşayanların ölüyü tüm tören boyunca kendi aralarında gibi düşünmelerinin bir sonucudur. Ölen kişi, toplumdaki henüz tamamen kopup, ayrılmamış sayılır. Ölümün her insan için bir gerçek oluşu, sevilenlerin zaman içerisinde kaybedilmesi ve bir daha geriye dönmeyecekleri düşüncesi, geride kalanlara ölüm sonrasında ağıt söyleten önemli faktörlerdendir (Parmaksız 2010:14).

İnsanları derinden etkileyen hadiseler neticesinde ortaya çıkan ağıt türü, Türk halk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Saadettin Nüzhet Ergun; Divan edebiyatının tesirinde kalmamış ağıtçı kadınlar ve türkü yakan kadın ve erkekler, hepsi ümmi olan bu kişileri asıl halk şairi olarak kabul etmiştir (Günay, 2008: 18). Acılar, kadın erkek herkesi etkilese de, ağıtlar, toplumsal hayatta genellikle kadınlar tarafından yakılır, söylenir. Ağıtlar, sözlü kültür ürünüdür. Ölüm olayında sosyal bir yarayı ortaya koyan bir yön bulunursa, ağıtlar daha uzun süreli yaşar. Ölen kişinin toplumdaki statüsü, halk tarafından sevilme derecesi ağıtların toplumsal bellekte saklanmasıyla etkili olur. Ölüm anında yakılan ağıtları kaydetmek kimsenin aklından geçmez, toplumun hafızası, bir ölü için yakılan ağıtların en güzel kısımlarını birleştirir, saklar (Başgöz 1986, 245-246). Bellek ve sözlü kültür birbirine bağlıdır. Sözlü kültür ürününün kuşaktan kuşağa aktarılmasında ezberleme ve hatırlama iki önemli noktadır. Söz konusu ezberleme ve hatırlama bizi ilk dönemlerdeki saguculara götürmektedir.

Ağıtların Yapıları, Türleri ve Temaları

Ağıt bir nazım biçimi değil, bir şiir türüdür. Koşma biçimiyle söylendiği gibi, türkü biçimiyle de söylenir (Kudret 1980: 265). Ayrıca ağıtlarda sözlü gelenekte yaşayan diğer şiir türlerinde olduğu gibi, anlatım belirli kalıplaşmış sözlerin/dizelerin yardımıyla gerçekleşir (Mirzaoğlu 2015: 280). Bu durum, bağlantılı ve bağlantısız bentlere sahip bulunan ağıtlarda bent ve bağlantılardaki dize sayısı olarak da değişebilmektedir. Boratav'ın “şiirlik motifler” diye nitelendirdiği bu kalıp sözler bazı yörelerde “ölü deşetleri ve sazlamağ” gibi adlarla okunmuştur. Ağıtlar edebi yapı ve ezgileriyle bir bütünlük arz ederler. Ağıtların ezgileri ağıt söyleyenin hafızasının eskiden kalan bir tür “melodi” kalıplarıdır. Ağıt yakma deyimi yas töreni sırasında ağıt yakanın belleğinde yer etmiş bulunan yerel melodi kalıplarının söz döşemesi olarak tanımlanabilir (Şemel 1988: 973).

Şükrü Elçin, ağıtlarımız için şöyle bir açıklama getirmiştir: “Ağıtlar, insanların ölümüne verdiği duygusal tepkilerdir. Türk kültüründe ölüm karşısında ağlama, sızlama ve ölen kişinin iyi vasıflarını öne çıkarma gibi bir tavır gelişmiştir. Böyle olunca kültürümüzde çok sayıda ölüm temalı veya ölüm olayı etrafında söylenmiş şiir ortaya çıkmıştır”. Şeklinde açıklayarak, ağıtı şöyle tanımlamıştır: İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme üzüntü, telaş, korku ve heyecan anındaki feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, şikayetlerini düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türküler şeklinde söylenmiştir (Elçin 1990: 1). Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi, ağıtlar; ölüm, facia, üzüntü vb. temalı türkülerdir. Ağıtlar bir türkü türü olmakla beraber yapısal olarak diğer “Anonim Halk Edebiyatı Ürünleri” gibi muntazam özellikler taşımayabilir. Hece ölçüsü, nazım birimi, durak ve kafiyeler örgüleri bakımından düzensiz bir şekilde söylenmiş olabileceği düşünülmektedir.

Ağıtlar, söz ve ezgiyle birleştirilerek irticalen üretilen manzumelerdir. Bu bakımdan ağıtların ortaya çıkışıyla ilgili yaşanmış öyküler bulunur.

Ağıtlar, gerçekte yaşanmış çok üzüntü veren olayların ardında oluşan ezgili türküler oldukları için, ağıtların temalarında bu olayların yarattığı üzüntüler ve derin keder dile gelir. Ağıtlar, dayanağı olan üzücü bir hadiseyi dile getiren temalara dayanırlar. Ağıtların temasına bakarak, ağıtın hikayesinin yer aldığı olayların neler olduğu ve nasıl meydana geldiği ile ilgili bilgi edinmek mümkündür. Bazı ağıtlar metnin içinde bir olayı anlatırken, pek çoğu metin dışında oluşan, halk arasında yaşayan hikayeleri barındırır.

Ağıt Destan

Halk arasında ağıt ile destan arasında bir irtibat kurulmuştur. Halk arasında ağıtlar genellikle destan olarak adlandırılır. Bunun nedeni, destanların ve ağıtların bir vaka üzerine inşa edilmiş küçük hikayecikler olmalarından kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla eski saguların da destanla ilişkisini hatırladığımızda ağıt ve destan arasındaki irtibat daha da artacaktır. Ayrıca, çok sayıda nazım bölümlerinden oluşan uzun ağıtlar, destan olarak adlandırılmıştır.

Çok yakın zamanlara kadar ağıt yakmayı ve destan dizmeyi meslek haline getiren ozanların, toplumsal felaketleri dile getiren uzun ağıtlar oluşturdukları ve bu ürünlerine destan adı verdiklerini kaynaklardan öğrenmek mümkündür. Çalışmamız farklı kültürel bir kimlik üzerinden değerlendirildiğinden, görüşme yapılan kadınların ağıtları çok uzun olduğu, dolayısıyla ağıt destan kategorisine girdiği tespit edilmiştir.

Söz konusu ağıt yakan kadınlar ele alınırken öncelikle “kültür” ve “kültürel çevre” kavramları üzerinde durmak, kültürel rolü oluşturan temel dinamiklerden söz etmek gerekir.

Kültür ve Kültürel Çevre

Kültür kavramının sayısız tanımlarının pek çoğu sosyal miras ve gelenekler birliği, yaşam biçimi, değer ve davranışlar, çevreye uyum, toplumsal öğrenme anlamında eğitim, bireysel psikoloji, sosyoloji, düşünüş biçimi gibi temellerin bir veya daha fazlasına dayanmakta; bu tanımların her biri, kendi kullanım bağlamlarına göre araştırmacı için işlevsel olabilmektedir.

Ancak, Tylor tarafından yapılan tanımın, hem kapsayıcı hem de işlevsel olması açısından 19. yüzyılın sonlarından beri kültüre dair bilgi alanları içinde en çok kabul gören tanım olduğu söylenebilir.

Tylor’a göre: “Kültür, ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür” (Güvenç 1999: 101). Aslında bu karmaşık bütünü, insanın doğaya eklediği, onun doğada kendileştirmiş olduğu her şey olarak ele almak da mümkündür. Bu kendileştirmenin içinde müzik, birleştirici, bütünleştirici yapısıyla her toplumda ve toplulukta sosyal normları yerine getirmede birleştirici olmuştur. Müziğin o toplumda konuşulan dilden türemesi belki, konuşma eyleminin dışında, belli anlamlı veya anlamsız heceleri, kelimeleri, çevresindekileri etkileyebilmek için söylenmiş olabileceği ile açıklanabilir. İnsan, içinde yaşadığı toplumda kültürlenirken kazandığı tutumlar davranışlarına yansır. Yansıma toplumun normlarına göre düzenlenmiş olur. Normlar ise dayanaklarını, ya bireyin sahip olduğu statülerden, ya da o toplumdaki geleneklerden/göreneklerden alır (Günay 2011: 170).

Ağıtların Toplumsal Açık İşlevleri

Bir dizi birbiriyle ilişkili davranış örüntüsü bir toplumsal işlev çevresinde kümelendiğinde ortaya çıkan bileşim toplumsal rol olarak adlandırılır (Fischer 1979: 94). Toplumsal bir konum işgal eden ağıtçının, tavır ve eylemlerini rol oynama olarak kabul

edebiliriz. Burada rol, artistik bir hareket ve duruma uygun tavır-davranış sergilemedir.

Acı olayı bizzat yaşayıp dillendiren kadın ile bu işi meslek edinmiş ağıtçı kadınlar arasında da çok ciddi bir anlatım farkı ve beden hareketlerinde ciddi ayrımlar söz konusudur. Bu ayrım toplumsal normların belirlediği ölçüdedir. Ağıtçı kadın, üstü çarşafla örtülü ortada yatan ölünün bir çamaşırını eline alarak ağıt yakar. Ağıt yakan kişinin ve ölünün yakınlarının bedensel duruşlarının da bir anlamı vardır. Toplumsal olarak kendisinden beklenen davranışları sergileyen ağıtçı, yakını ölen kişiden acıyı yaşadığını sözlerine ve yüzüne yansıtması beklenir. Yani belirli bir biçimde bir davranım sergilemekle bir nevi görevini yerine getirmiş olur. Hatta ailesinden ya da çevresinden birini kaybeden kişinin ağlaması, toplumsal sorumluluk olarak görülür. Ağıtta, ölenin ardından geriye kalanlar, derin bir acıyla ağlamak ve aynı zamanda metin olmak gibi birkaç ruh halini bir arada ve iç içe yaşayabilir.

Genellikle kadınlar tarafından söylenen ağıtlarda, ölen kişilerin yaptığı işler, iyi yönleri, güzel tarafları anlatılır. Ağıtta hiçbir zaman ölen kişiyi küçük düşürecek veya onu yerecek sözler kullanılmamıştır. Bu durum da sosyal bütünlüğün böyle acı bir olay karşısında birleştirici olması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bazı ağıtlarda ise, kişi ölmemiş gibi düşünülerek yaptığı işlerden, giyinişinden, atından vd. bahsedilir (Şimşek,1993:1).

Ölen kişinin veya kaybedilen kişinin hemen unutulmayacağı açık açık ağıtların dilinden aktarılır. Ağıtlarda toplumsal dayanışmayı pekiştirecek söylem ve hareketler, toplumsal kabul görecektürdür. Toplumsal kabul gören bir ağıtın söylenebilmesi için aşağıdaki şartların bir arada ve bir bütün olarak bulunması gerekir (Öztürk,1986: 373).

Ölümün trajik bir olay içerisinde meydana gelmesi,

Ölen kişinin (kadın veya erkek) mutlaka bazı niteliklere (vasıflara) sahip olması,

Çevrenin ve akranlarının sevgi ve takdirini kazanmış olması,

Seçkin bir kişiliğe sahip olması,

gibi nitelikler ağıt yakılmasında ve ölen kişinin unutulmamasında belirleyici etkenlerdir.

Ağıtların Sosyolojik Kapalı İşlevleri

Köprülü'ye göre, müzik, şiir, dans gibi sanat dalları başlangıçta bir bütün hâlinindedir ve zamanla birbirlerinden ayrılmışlardır. Sanat ve mesleklerdeki ayrışmanın toplumsal iş bölümlerinin oluşması ile gerçekleştiği görüşündedir. Bu ayrışma, edebiyatın diğer sanatlardan ayrılmasına da yansımıştır. Köprülü, bütün bu külliyetlerin üstünde edebiyat ve toplum arasında da bir birliktelik olduğu fikrindedir. Edebiyat ve sosyoloji arasında bağlar kurar. Böylelikle de edebiyatımıza sosyolojik yaklaşımı getirir.

Çeşitli coğrafyalardaki kültürlerin genel olarak hangi topluluğa hitap ettiği, sosyolojik yaklaşım gereği kültürel üründe ve üretimde ortaya çıkar. Bu ürün ve üretimler, çeşitli semboller, referanslar, düşünce dizgeleri hâlinde, biçimsel ve soyut veriler şeklinde kendini gösterir. Soyut değerler ve onları ifade eden sembollerle, geçmiş ve gelecekle ilişkisi bulunan kültürün, insan tarafından var edilmesi sırasında ortaya çıkan maddi ürünlerin yanı sıra, sosyalizasyon süreci ile edinilen ortak davranış ve etkileşim kalıplarıyla ve bu kalıpları belirlemede de etkin olan bilişsel inşalarla oluşması önemlidir. Bir kültür grubunun üyelerini kendi içinde bir birlik olarak tanımlayan ve onları diğer kültür gruplarının üyelerinden ayıran da bu paylaşılan örüntülerdir. Toplumsal bir varlık olarak insanın diğer insanlarla bağımlı kuran kültür olgusu, o insanın içinde yer aldığı grubun kültürel kimliği hakkında da bilgi verir. Toplumsal veya kültürel kimlik, bir grubun kendisine yönelik algısıdır ve bir yandan bireysel kimlik ve psikoloji üzerinde belirleyici olurken, diğer yandan grubun bütünlüğüne ilişkin bilgileri açığa çıkarır. Geniş çapta paylaşım, beğeni ve seçim süreçleri içermeye, toplumun bilişsel süreçlerinin soyut yapısında uzun süre değişmeden taşıma nitelikleri ile ağıt, kültürü ve kültürel kimliği anlamamız için özellikle geniş olanaklar sunan bir araç olarak ortaya çıkar. Çünkü ağıt, toplumun temel tutumlarının, kabullerinin ve değerlerinin esaslarını içinde barındırır. Bunun yanı sıra çeşitli yönleriyle ağıt, semboliktir ve toplumun örgütlenmesini yansıtır. Bu özelliğinden ötürü, kültürün diğer tüm alanlarıyla kesişmesinde etkin rol oynar: Müzik, din, drama, dans, sosyal organizasyon, siyasal yapı gibi diğer kültürel unsurlarla yakından ilişkilidir. Dünya’da bu konuda yapılan önemli araştırmalar incelendiğinde, özellikle geleneksel müzikler kategorisinde yer alan ağıtlar üzerinde yapılacak ayrıntılı bilimsel çalışmaların, Türkiye’nin genel olarak kültürel müzik kimliği sorununun çözümlenmesinde önemli rol oynayacak bilgiler ortaya koyabileceği görülmektedir. Ağıt ve türkü, bir toplumda mitolojik, dinsel, askeri, sağlık ve eğlence içerikli bir görünüme sahip olmakla birlikte toplumsal bütünleşme ve ayrışma gibi sosyal mesajların da ifadesi olabilmektedir.

Müzikal her bir eser, ortama, zamana göre değişebilir nitelikte; kendine özgü dili, yapısı ve anlatım öğeleri ile birlikte birey ve toplumun duygu ve düşüncelerini etkileyebilmektedir (Günay 2011: 82). Ağıt/türkü, bir kültürün sembolik anlatımı veya bir grubun yaşam biçimi olması nedeniyle fonksiyonel olarak bireyi grup içinde uyumlu, katılımcı ve düzenli davranış oluşturmada yönlendirici de olabilmektedir.

Ağıtların Toplumsal ve Psikolojik İşlevleri

Yaşadığımız topraklarda ağıt geleneği oldukça uzun bir geçmişe dayanıyor. Anadolu’nun farklı bölgelerinde söylenen çok sayıda ağıt olduğunu biliyoruz. Genellikle bir kaybın ya da katlanılması güç bir acının ardından söylenen ağıtlarımız, acıların birlikte dindirilmesinde en etkili araçtır. Ağıt’ın ilk ortaya çıkışı konusunda net bir bilginiz olmasa da, insanoğlunun olağanüstü bir acı karşısında, olağan konuşmalarının ve aktarımlarının birbirlerini etkilemede yeterli gelmediğini ve bu yüzden seslerini

yükselterek o duyguyu daha anlaşılır kılmaya zorladığımı söyleyebiliriz. Bu etkiyi artırmak için ise, büyüleyici olması istenilen çılgınlıklarını toplumda kendisinden beklenen şekilde, kendi iç dinanizminin elverdiği ölçüde ifade etmiştir.

Ağıtlar, hüznü ve yanık bir ezgiyle okunur. Söyleniş tarzı (özellikle hançere) ezgiyle birlikte ve uyumlu olduğunda icra ortamında insanları derinden etkiler, böylece ağdın kalıcılığı artar ve aktarımı sağlanmış olur. Türkülerin bir kısmı konu itibariyle ağıttır. Bu durum ağıtların zamanla türkü haline dönüştüğünü göstermektedir. Kıtaların arasında bazı âşıkların şiirlerinden, türkülerinden parçalar bulunan ağıt örnekleri de vardır.

İnsan toplumsal bir varlık olmakla birlikte kendine özgülüğü, biricikliği olan özgür bir varlıktır. O hem toplumsallaşmıştır, hem de bireyselleşmiştir. Kendine özgü duyguları, düşünceleri, acıları vardır. Fakat bazı değer yargıları ve davranışları toplumun öngördüğü gibidir (Günay 2011: 81). Ağıtçı, kendine özgü davranış kalıplarını, toplumun da kabul göreceği ölçüde geliştirip, hatta kendi davranış kalıplarını, toplumun kabul edeceği ölçüde dengeleyerek o kültürün değişmesine de öncülük etmiştir.

Söylem Analizine Göre Ağıtların Değerlendirilmesi

K.1: Babasının 12 yaşında kendisini zorla yaşlı bir adamla evlendirmesinden sonra ağıt yakmaya başladığını ve aşık olduğu adamla evlenemediği için dertbêj (dert söyleyicisi), olduğunu aktarmıştır. Ayrıca kaynak kişimiz Diyarbakır/Sur için yapmış olduğu bir ağıtı eklemiştir. Aşk acısı üstüne söylediği Kürtçe ağıtın Türkçesi şöyledir:

Ben çocuktum birini gördüm sevdalandım
Keşke o da bana yanmış olsaydı
Onun yüzünden saçlarıma ak düştü
Aman amaan amaaan aman...
Keşke bir gün misafirim olsa
Babamın kapısından geçti
Ben de aşığım dedi
Aman aman aman aman, delikanlı
Babamın evinin önünde gün doğdu
Güller kıpkırmızı oldu...
Dostlarım ayıplamayın
Gönül yarasıdır bu çeken bilir

Aman aman aman aman

Hikayesi: Evlenmeden önce yaşamını sürdürdüğü mahallede, kendi yaşıtı birine aşık olan kaynak kişimiz, evlendikten sonra babasının evine geldiğini ve sevdiği gencin kapının önünden geçtiğinde çok heyecanlandığını belirterek, evli olduğu için, onun “aşk halini” farkedene kişilere açıklamalar yaptığını, aşk acısının, sevdanın ayıp/günah sayılmaması gerektiğini söylemiştir.

K.2: Ağıtın ninni gibi kadın işi olduğunu, kadınların İslamiyet ile birlikte sesinin erkek tarafından duyulmasının ayıp/günah sayılmasından ötürü, bir çok türkünün ve ağıtın sahibi olan kadının ikircikli duruma düşerek, erkek tarafından kendi ürünleri sahiplenmiştir. Ağıt’ın, rüzgarın sesinden, suyun sesinden, kuşların sesinden gelen bir çığlık olduğunu belirtmiştir.

“Gülizar’ın Kara Dügünü” adlı Kürtçe ağıtı şöyle seslendirmiştir:

Ah ben kurşunum (2)

Ben kurşun yarasıyım

Kurşun bize hasret

Biz aşiretiz

Ah ben kurşunum

Ben sana layık değilim

Düzlükte eşşek gibi ağlarım

Sen bir müslümanın (nakarat)

Hikayesi: Erkek müslüman, aynı zamanda aşiret ağasının oğlu, kadın Ermeni kimliğine mensuptur. Birbirlerine aşık olurlar. Köydeki aşiret ağası da Gülizar’a (Güle) aşiktir. Fakat evli ve çocuklu olduğu için ailesinden isteyememektedir. Gülizar’a defalarca evlenme teklif etmiş fakat Gülizar onun oğluna aşık olduğunu kendisine söyleyememiş. Çünkü çok gaddar bir ağaymış, oğlunu, yani sevdiğini öldürmesinden korkmuş. Ağa bir gün Gülizar’ı kaçırmış, bayağı hırpalamış. Gülizar bu durumu ailesine ve sevdiğine açıklayamamış, kendisi de sindirememiş. İntihar etmiştir. Neden intihar ettiğini sevdiği çocuk hiç öğrenememiş, arkasından bu ağıtı yakmıştır.

K.3: Kaynak kişimiz, çok kısa bir zaman önce yakın bir akrabasını kaybetmiş ve oğlu Serhan’a bu ağıtı yakmıştır. Serhan’ın babasının talihsizliği ve yetim kalan çocuklarına üzüntüsünü böyle aktardığını belirtmiş, yaktığı “Serhan”ım adlı Kürtçe

ağıtla acısını şöyle dile getirmiştir:

Söyle serhanım bingöl yanıyor
Aman aman benim içim yarayla dolu.
Elazığın doktorları
Serhanımın babasının hastalığına bir çare bulamadılar
Serhanımın babası daha evinde rahat oturmamıştı
Hep hastanelerde geçirdi günlerini
Recebim, babasının kolundan tuttu
Babasını kendine getirmeye çalıştı
Aman aman babası hasta, yürek yaralı

Hikayesi: Şiirden de anlaşılacağı üzere kaynak kişi, ölen bir yakınından ve çocuklarının boynu bükük, çaresiz duruşlarından çok etkilenip bu ağıtı yakmıştır.

K.4: Derlemecimiz 8 yıl önce yaşadıkları yerde meydana gelen bir karmaşa/kaos esnasında, kaza sonucu vurulan oğlunu ve kızını kaybetmiştir. Acısını bir türlü dindiremediğini sözlerine ekleyerek, daha önce de ağıt söylediğini ama bu felaketin başına gelmesinden sonra sadece çocuklarına ağıt yaktığını belirtmiştir. Kürtçe seslendirdiği ağıtın Türkçe'si şöyledir:

Doktorsuz kaldın kurban olduğum
Doktor sana derman yapsın, saçlarını tarasın
Süleyman'ım sen bu ciğerin içine ateş attın, ciğeri yakıtın
Ey ciğeri yanmış Süleyman'ım o damda, ciğeri yanmış anası bu damda
Derdim üstüne bin dert ekledin
Bu genç yaşta seni benden aldın
Felek, sen nasıl bu gencin vücudunu yere serdin
Ciğeri yakıtı sarı gülüm benim
Yavrum, kimsesiz yavrularım
Benim iki izinsiz, teskeresiz askerim
Ah yavrum, ah yavrum

K.5: 9 yıl önce genç yaşında kuzenini trafik kazasında yitiren derlemecimiz,

acısını şu Kürtçe ağıtla dile getirmiştir:

Anan kurban olsun sana
Gitme gitme Aziz
Kurban olduğum oyyyy
Ben dedim o yola gitme
Genç yaşta bu dünyadan hiç bir hayır görmedin
Bütün arkadaşların evlendi
Oy Aziz, sen niye böyle yaptın
Oy kardeşim kurban olurum sana
Gençliğine kurban
Genç yaşta gittin, muradına ermedin
Oy öleyim sana kardeşim, öleyim oyyyy

Hikayesi: Ağıt hikayesini de içinde barındırmaktadır. Kuzeninin acısına ileriki yıllarda, arkadaşları evlenip çoluk çocuğa karışınca hiç tahammül edemeyen derlemecimiz, kendisine söylediği yukarıdaki ağıtla kendini avuttuğunu belirtmiştir.

K.6: Derlemecimiz 5 yıl önce amcası oğlu olan eşini kaybetmiştir. Yaktığı ağıt, eşine değil kuzenine yazılmış gibi, sanırım toplumda çocuklarını kalabalık içinde sevmenin ayıp sayılması gibi, eşine ağıt yakmak da ayıp görüldüğü için kocası gibi değil de kuzenine yakmış gibi görülmesini istemiştir. Kocasını olan kuzenine şu ağıtı yakmıştır:

Nereye gidiyorsun amcam oğlu, nereye
Sen evinin yolunu kaybettin
Kalp krizine yenik düştün
Ben vermem, vermem dedim ama aldılar seni
Babamın yiğidini vermem toprağa, veremem
Nereye gidiyorsun amca oğlu kurban nereye
Daha çocukların bekar, Zevcan'ın genç
Nereye gidiyorsun kurban olduğum nereye oyyyy

Hikayesi: Ağıt yakmaya çok küçük yaşta başlayan derlemecimiz, eşine aşık

olarak evlendiğini ve mesleğinin de olmamasından kaynaklı çocuklarını babasız nasıl büyüteceğini bilmediğini yukarıdaki ağıtta dillendirmiştir.

K.7: Derlemecimiz Van/Çaldıran depreminde ailesinden bir çok kişiyi kaybettiğini, çok acı çektiğini fakat hiç bir acının evlat acısı kadar ağır gelmediğini ağlayarak aktarmıştır

Hayın felek aman, zalim felek aman
Oğlumu rüyamda bile göstermiyor
Hasretimi kat kat artırıyorsun
İçimi dertle, kederle doldurdun
Aman felek, yaman felek, ne ettin felek
Saçlarımı bembeyaz ettin bu acıyla
Yaman felek, hayin felek
Oğlumu rüyama bile getirmedi
Hasret bıraktın hayin felek
Çok ağır yükledin sırtıma, içime dert keder koydun
Bu dünyanın derdinden eriyip bittim
Ruhum adeta çekildi canımdan
Ağlamaktan göz pınarlarım kurudu
Yaman felek, hayin felek, bahtsız felek...

Not: Çok uzun olan bu ağıtın bir kısmı alınmıştır. Ağıt destana örnek teşkil edecek bir türdür.

Hikayesi: Kızı 1997 yılında dağa çıkmış olan derlemecimiz, 3 yıl sonra, yani 2000 yılında oğlunun dağa çıktığını ve 2010 yılında şehit olduğunu belirtmiştir. Oğlunun mezarını bile bilmeyen acılı kadın, çocuğunun hala yaşadığına kendini inandırmış, ölümünü kabul etmeyerek “felek ve kader” e yüklenmiştir. Oğlunun bir gün geleceğini, gülerken kendisine bu ağıtları yaktığını söyleyeceğini, sarılarak “bir daha asla seni bırakmayacağım, gözümün nuru” diyeceğini belirterek, o umutla yaşadığını sözlerine eklemiştir.

Sosyal psikolojide kullanılan söylem analizi, bir yöntemden veya bir araştırmada takip edilen işlem dizilerinden daha fazlasına işaret eder (Arkonaç 2001: 81). Söylem konusunda çalışan psikologlar, dilin önemini belirleyen temel varsayımları paylaşırlar. Çobanoğlu'nun "Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş" kitabında belirtilen "Kızgın değilim, fakat öküzün kuyruğu daha kısadır" söylemi tek başına bir anlam ifade etmediği, icra çerçevesinde ve bağlamında bir manası olduğunu ve söylenmeyenlerin söylenenden daha önemli olduğunu belirtmiştir.

Sosyal fenomenler "kafanın içinde olup bitenler" değildir. Çalışma alanımız olan ağıt yakıcıların sosyal fenomen olarak ağıtta dili nasıl kullandıkları belirlenerek, konuşma eylemini icra ederken ne yaptığını tespit ederek, söylemsel bağlamın içine davranış kalıplarını ve kültürel bağlantılarını yerleştirerek söz konusu tespit yapılmıştır. Çalışmanın, şiirsel derleme söylem analizi olması, dolayısıyla şiirlerin Kürtçe'den Türkçe'ye aktarılarak yapılmış olması, çözümlemeyi bağlam icra çerçevesi tadında duyulan duyguyla metne aktaramamıştır. Çünkü şiir bulunduğu dilde anlamlıdır, yaşadığı dilde bir anlam ifade eder.

SONUÇ

Bir toplum içinde birlikte yaşayan insanlar duyum/duyumsama organları vasıtasıyla veya el kol hareketleriyle sayısız yolla iletişim kurarlar, insanlar arasındaki bu iletişim onları sosyal kılar. Sosyal zeminde söz sahibi olabilmek ve itibar kazanabilmek için ise kendilerinde var olan yeteneği çoğu zaman içgüdüsel olarak geliştirirler.

Söz konusu zeminde ağıtlar, halk kültürünün ilk yapı taşları olma niteliğinde olmakla birlikte çoğunlukla kadınlarımız tarafından ve yakınma yoluyla aktarılmıştır. Ağıtlar, ninniler, boğaz çalmak, kadın oyun ezgileri gibi gelenek göreneklerimiz kadınlar tarafından yaşatılmaktadır. Van ilinde ağıt (gerandin) geleneği ve söyleyicisine baktığımızda aynı yakınma ve öfke söz konusu olmakla birlikte, bu yakınma, sebep olan kişilere değil de "felek", ve kader inancı üzerinden yürütülmüştür.

Bu geleneğin yaşatılması için, kadın elamanlardan oluşan derleme heyeti vasıtasıyla halk kültürünün gizli kalmış yönlerinin açığa çıkması gerekli/önemlidir.

Kültür bir toplumun aynasıdır. Halk kültürü içerisinde önemli yeri olan kadınlarımız ve kültürel değerlerimiz, kadınlarımız vasıtasıyla geleceğe daha duygu yüklü taşınabilir (Yücel Paşmakçı). Sözün yazıya geçirilmesi ile "malzemesi dile dayanan sanat eserleri"nin, şifahî aktarım dışında yazılı aktarımla da nesilden nesile intikal ettiği ve tarihi süreç içinde Türk yazılı kültürü ve sözlü kültürü arasında etkileşimler meydana geldiği bilinmektedir. Geleneği sürdüren ağıtçı kadınların sözlü aktarımdan beslenmeleri yanında yazılı unsurlardan da istifade ederek, bireysel bilgi birikimlerini oluşturdukları görülmektedir.

Farklı coğrafyalardaki kadın aktarıcılarımız, kendi kültüründe ve dilinde anlam

taşıyan ağıtları seslendirirken metne aynı anlam ve duygu yoğunluğunu aktarmanın güç olduğu (hatta çoğu ağıtta imkansız olduğu) tespit edilmiştir. Aktarımın metin/ses/video kaydı ile birlikte değerlendirilmesi, icra çerçevesindeki ürünü değerlendirmede daha etkili olacağı kanaatindeyiz.

Kaynak Kişiler

Derleme sırasında kendilerinden bilgi alınan kişiler, söz konusu ağıtların başında K.1 (Kaynak Kişi 1), K.2 (Kaynak Kişi 2)..vs kısaltmaları kullanılarak verilmiştir. Bu kişilerle ilgili bilgiler ise şu sıralamada gösterilmiştir: Adı-soyadı, doğum yılı veya yeri, öğrenim durumu, mesleği şeklinde sıralanmıştır.

K.1: Mukaddes Altın, 55 yaşında, Bitlis/Hizan-Gür Köyü, okur-yazar, ev hanımı.

K.2: Raziye Kızıl, 57 yaşında, Tatvan-Reşadiye Köyü, okur-yazar, değil, ev hanımı.

K.3: Serayi Kırdemir, 56 yaşında, Bingöl-Karlıova/Takolan Köyü, okur-yazar değil, ev hanımı.

K.4: Rabia Güngör, 70 yaşında, Mardin/Nusaybin, okur-yazar, ev hanımı.

K.5: Fatoş Beke, 40 Yaşında, Adıyaman, okur-yazar, temizlikçi.

K.6: Zeylan Tanrıverdi, 56 yaşında, Adıyaman/Urguc köyü, okur-yazar, ev hanımı.

K.7: Nurhayat Atabay, 60 yaşında, Van/Gevaş, okuma var, yazma yok, ev hanımı.

K.8: Raziye Kızıl, 62 yaşında, Tatvan/Yassıca köyü, okur-yazar, Van Kadın Dengbêjler Derneği Yönetici.

KAYNAKÇA

Arkonaç, Sibel, “Sosyal Psikoloji”, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2001.

Başgöz, İlhan, “Folklor Yazıları”, İstanbul: Adam Yayıncılık, 1986.

Fischer, Ernst, “Sanatın Gerekliliği”, İstanbul: Toplum ve Sanat Dizisi, E- Yayınları, 1979.

Güleç, Cengiz, “Kültür ve Psikiyatri Yazıları”, Ankara: HYB Yayıncılık, 2002.

Güvenç, Bozkurt, “İnsan ve Kültür”, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

Elçin, Şükrü “Türkiye Türkçesinde Ağıtlar”, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Görkem, İsmail, “Türk Edebiyatında Ağıtlar-Çukurova Ağıtları” Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.

Günay, Umay, “Türkiye’de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi”, Ankara: Akçağ Yayınevi, 2008.

Günay, Edip, “Müzik Sosyolojisi, Sosyolojiden Müzik Kültürüne Bir Bakış”, İstanbul:Bağlam Yayıncılık, 2011.

Hortaçsu, Nuran, “En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji”, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, ..2012.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, “Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi- Kültürel Psikoloji”, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2012.

Krech, David/Crutchfield, Richard S, "Sosyal Psikoloji", (çev: Erol Güngör), İstanbul: ... Ötüken Yayınevi, 1980.

Mirzaoğlu, Gülay F, "Halk Türküleri, Konu- İcra- Yapı- Anlam- İşlev", Ankara: Akçağ ... Yayınevi, 2015.

Ong, Walter J, "Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözü'n Teknolojileşmesi", (çev: Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul: Metis Yayınları, 2013.

Parmaksız, Mehmet Nuri, "Türk Edebiyatında Ağıt Yakma Geleneği ve Ağıt Destanlar", Ankara: Akçağ Yayınevi, 2010.

Şeker, Aziz, "Bir Anadolu Ozanı, Yaşar Kemal", Ankara: Eđiten Kitap Yayınevi, 2011.

Şemel, Süleyman, "Türk Edebiyatında Ağıt", İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, C.1, TDV Yayınları, 1988.

AğıtlarımızveAğıtYakmageleneği:

<http://www.edebiyadvesanatakademisi.com/edebiyad/822-agitlarimizveagityakmagelenegi.html>_(Erişim tarihi: 23 Mart 2016).

Ağıt Sempozyumu:

<http://www.edebiyathaber.net/agit-sempozyumu-bugun/#sthash.pK6upbST.dpuf>
edebiyathaber.net (Erişim tarihi: 23 Mart 2016).

